

Коваль Марія Мирославівна,

кандидат юридичних наук, доцент

*(Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти**Національного університету «Львівська політехніка», м. Львів)*ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1830-7003>

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ПРАКТИЧНОЇ ВІКТИМОЛОГІЇ ЗА КОРДОНОМ

Стаття присвячена дослідженню основних напрямів практичної віктимології в інших країнах з метою запозичення у нашу практичну діяльність.

У статті досліджено напрями розвитку закордонної практичної віктимології: підготовка особистості (розробка алгоритмів оптимальної поведінки в криміногенних ситуаціях та спеціальний тренінг); підвищення рівня захищеності посадових осіб, чії службові функції пов'язані з ризиком піддатися злочинному зазіханню; зведення до мінімуму віктимогенних ситуацій, запобігання та припинення їх, інформування громадян про такі ситуації; інформування громадян про можливі кримінальні «пастки»; захист та реабілітація потерпілих від злочинів.

Ключові слова: профілактика, злочинність, напрями, віктимологія.

Постановка проблеми. Прискорення процесів європейської інтеграції потребує впровадження у правоохоронну практику не лише сучасних форм і методів протидії злочинності, а й визнаних світовим співтовариством стандартів захисту прав і свобод людини. Реальні демократичні перетворення є невід'ємними від гуманізації соціальних відносин, адже людина, її життя і здоров'я, честь та гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Віктимологічній проблематиці присвячено праці таких науковців, як: В.І. Борисов, В.В. Василевич, О.М. Джуґа, А.П. Закалюка, А.Ф. Зелінський, В.В. Коваленко, С.С. Косенко, О.Ю. Юрченко та інші.

Мета статті – дослідження основних напрямів практичної віктимології в інших країнах з метою запозичення у нашу практичну діяльність.

Виклад основного матеріалу. Віктимологія як галузь знань про жертву, а отже, і про злочинність, намагається установити закономірності формування особистості жертви кримінального правопорушення, які описуються в цій науці такими поняттями, як жертва, віктимність, віктимна поведінка, віктимізація, віктимогенні фактори, віктимогенна конкретна життєва ситуація, віктимологічне запобігання злочинності тощо.

Життя і сумна статистика, множинність прикладів кримінальної хроніки свідчать про те, що навіть елементарні знання щодо забезпечення особистої безпеки, засвоєння правил і прийомів фізичного і психічного захисту, поінформованість про типові ситуації-пастки, які створюють злочинці для вибраних жертв, відвернули б чимало злочинних посягань. Ось чому вельми актуальним стає широкомасштабне державне віктимологічне виховання населення України.

Віктимологічні заходи профілактики злочинності вже активно діють у розвинених зарубіжних країнах, у яких на законодавчому рівні закріплено, що правоохоронні органи поряд із виконанням інших функцій здій-

снюють консультування населення з питань особистої та майнової безпеки, надають психологічну й матеріальну допомогу жертвам злочинів, координують дії добровільних помічників жертвам злочинів, допомагають у конфліктних ситуаціях.

Безсумнівно, втілення заходів віктимологічної профілактики в реальне життя в нашій країні стане можливим лише за умови законодавчого забезпечення їх реалізації. Тому держава, прагнучи обмежити поширення злочинності, на думку К.Л. Попова, має не стільки традиційно посилювати кримінальну репресію, скільки на законодавчому рівні передбачити превентивні заходи щодо злочинності, у тому числі віктимологічну профілактику злочинів, політику поведінки з жертвами, відшкодування заподіяної злочинною шкоди [1, с. 160].

Віктимологічні ідеї народилися кілька тисячоліть тому. Самозахист потенційної жертви на зорі людства був основним способом впливу на злочинність. Потім у міру появи та розвитку інших механізмів впливу на соціальне зло самозахист перейшов у розряд проблем самого потерпілого. Держава та суспільство, намагаючись захистити особистість, розробляли інші заходи, які не вимагали участі потерпілого в їхньому логічному аналізі, який був звернений на такі феномени, як злочинність, злочин, злочинець.

Профілактична роль права полягає в регулюванні сфер суспільного життя, за якого наявні криміногенні фактори чи усуваються, чи їхній дії ставиться серйозна перепона. Право не може знищити економічні, соціальні, культурні причини й умови злочинності, але воно може впливати на їхні негативні прояви: локалізувати, блокувати, організувати належну протидію негативним явищам і процесам.

Прискорення процесів європейської інтеграції потребує впровадження у правоохоронну практику не лише сучасних форм і методів протидії злочинності, а й визнаних світовим співтовариством стандартів захисту прав і свобод людини. Реальні демократичні

перетворення є невід'ємними від гуманізації соціальних відносин, адже людина, її життя і здоров'я, честь та гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю.

Натепер у кількох європейських країнах, у тому числі у Великій Британії, Нідерландах та Франції, ситуативна форма запобігання є частиною офіційної політики боротьби зі злочинністю. Незважаючи на це, висловлюються побоювання, що «використання цього підходу до запобігання злочинності матиме для суспільства ширші наслідки, що полягають в обмеженні свободи та в нерівному доступі до позитивних результатів запобігання злочинності».

Аналіз сучасних світових тенденцій забезпечення запобігання злочинності свідчить, що у більшості держав воно здійснюється за допомогою «офіційних» систем боротьби зі злочинністю, тобто правоохоронних органів та кримінального правосуддя.

Небезпека кримінологічної ситуації визначається її несприятливими якісними характеристиками. Злочинність, особливо організована і тероризм, постійно зростає, удосконалюється та розширює сфери впливу; вона має найпотужнішу матеріальну та фінансову базу, має високу життєстійкість та ефективну систему управління та захисту. При цьому кримінал спирається на міжнародні зв'язки та використовує корупцію.

Корінні реформи у суспільстві, пов'язані зі зміною соціально-економічного ладу, переходом від планової економіки до ринкової, з відмовою від комуністичної ідеології, зумовили докорінний перегляд усієї кримінальної політики, концепцій усіх галузей кримінального законодавства, пошук нових рішень та обґрунтувань боротьби зі злочинністю і навіть профілактики кримінальних правопорушень.

Недостатня ефективність традиційних заходів кримінально-правової протидії злочинності змушують сконцентрувати увагу на питаннях запобігання вчинення кримінальних правопорушень, зокрема, на розробці ефективної попереджувальної системи впливу на злочинність.

Нині закордонна практична віктимологія розвивається в таких напрямках:

1. Підготовка особистості (розробка алгоритмів оптимальної поведінки в криміногенних ситуаціях та спеціальний тренінг).

2. Підвищення рівня захищеності посадових осіб, чий службові функції пов'язані з ризиком піддатися злочинному зазіханню.

3. Зведення до мінімуму віктимогенних ситуацій, запобігання та припинення їх, інформування громадян про такі ситуації.

4. Інформування громадян про можливі кримінальні «пастки».

5. Захист та реабілітація потерпілих від злочинів [2].

Активно використовуються такі напрями, як пропаганда віктимологічних знань шляхом видання спеціальних віктимологічних журналів, книг, статей, буклетів, пам'яток. З'явилися цикли радіо- та телепередач.

Віктимологічні знання також стали даватися в рамках нових навчальних дисциплін, які називаються курсами забезпечення безпеки життєдіяльності. Так, у школах та вишах бажаючі можуть не тільки прослухати лекції з віктимології, але пройти з метою засвоєння отриманих знань спеціальний тренінг, освоїти прийоми самозахисту та відпрацювати їх.

Навіть у дитячих садках діти отримують найпростіші віктимологічні рекомендації (наприклад, не сідати

в автомобіль до незнайомої людини, не заходити до незнайомих людей додому, не входити до ліфта з незнайомими чоловіками тощо).

Важливу роль відіграють і практичні рекомендації віктимологів, що розраховані на різні життєві ситуації. Наведемо приклад типових рекомендацій, наданих особам, які прибувають у незнайоме місто. Вони зводяться до такого:

Якщо ви збираєтеся вийти з готелю увечері, то краще замовити таксі. У разі поїздки незнайомим містом не слід одягатися в яскравий одяг, що привертає увагу. Жінкам слід цінні речі тримати не у сумочках, а в кишенях сукні. Чоловікам слід носити таку краватку, від якої легко було б звільнитися, якщо злочинець несподівано схопиться за неї.

Ходити пішки незнайомим містом потрібно завжди цілеспрямовано. Не слід блукати вулицями без певної мети. Це завжди привертає увагу злочинців.

Якщо людина перебуває у стані сп'яніння, то значно збільшується ймовірність нападу будь-якого злочинця. Ймовірність нападу значно зменшується, якщо ви ходите вдвох або в групі людей.

Фахівці в галузі практичної віктимології не обійшли увагою туристів та емігрантів. Для них розроблені спеціальні правила поведінки у великих американських містах на кшталт Нью-Йорка:

– не гуляти вечірнім Нью-Йорком; не їздити після 8 години вечора в метро, особливо у віддалені райони; за версту обходити Гарлем, Централ-парк у нічний час доби;

– не називати негрів неграми (для чорного це страшна образа), краще користуватися словом афро-американець;

– не сперечатися з вуличними грабіжниками, віддавати на їхню вимогу все, що вони вимагатимуть;

– постійно мати при собі п'ять доларів – стільки коштує порція наркотику, і у разі появи наркомана відразу ж пропонувати йому гроші; відсутність грошей може призвести до трагічних наслідків;

– не відводити погляд, якщо на тебе пильно дивляться.

Інструкція закінчується словами: «Тільки повне дотримання вищенаведених рекомендацій може дати хоч якусь мінімальну гарантію особистої безпеки» [3].

Досвід показує, що віктимологічні рекомендації, навіть найпростіші, у разі дотримання них знижують ймовірність стати жертвою кримінального правопорушення.

Реальна оцінка можливої кримінальної ситуації дозволяє не тільки правильно діяти в екстремальній обстановці, але робить людей більш обережними і запобігає виникненню кримінальних ситуацій.

У результаті в багатьох країнах стали виникати громадські формування потерпілих від певних кримінальних правопорушень (шахрайств, зґвалтувань, сімейного насильства та ін.), батьків постраждалих дітей, асоціації сусідів, мешканців мікрорайонів та селищ, батьків, старших братів [4]. Стали утворюватися віктимологічні суспільства. Виникли державні програми захисту потерпілих та свідків у кримінальних справах, проводяться регулярні міжнародні та національні віктимізаційні огляди.

У США, наприклад, починаючи з 1972 р. двічі на рік проводяться репрезентативні опитування населення (чисельністю понад 130 тис.; охоплюється 60 тис. сімей). Має місце виділення субсидій на встановлення сигналізації, кодувальних систем входу до будинків тощо. Саме завдяки державній підтримці виявилася

досить ефективною пропагандистська кампанія «надійні двері», що проводилася в низці європейських країн.

Останніми роками почали говорити про такий новий науковий напрям у кримінології, як екологічна безпека. Йдеться про соціально-просторові чинники вчинення злочинів, тобто про вплив таких факторів, як організація природного та культурного ландшафту такої місцевості, рівень розвитку інфраструктури, ступінь комфортності житла та інших приміщень, у межах яких протікає переважно життя людей. У науковий обіг останнім часом введено терміни «віктимогенні будівлі, частини будівель», «віктимогенні парки, сквери та вулиці». До них належать ті, які сприяють віктимізації мешканців [5].

Дослідження, проведені в Нью-Йорку починаючи з 1970 р., виявили, що житлові масиви з високим рівнем злочинності, як правило, дуже великі, в них проживає іноді понад 1000 сімей. Ці масиви складаються здебільшого з житлових будинків баштового типу заввишки від 7 поверхів та вище. Такі будинки розміщуються у вигляді гігантських блоків так, що до них неможливо підвести жодний міський транспорт. Будинки тут довільно розкидані на великих ділянках і, як правило, не мають охорони. Своєю чергою поверхи, сходові майданчики, кабінні ліфтів та коридори відкриті для вільного доступу. У зв'язку з цим архітектурне проектування та планування міст мають серйозне попереджувальне значення.

Віктимні наслідки непродуманості у проектуванні житлових будинків можна проілюструвати незвичайним прикладом. У будинку у Сент-Луїсі, штат Міссурі, зведеному в 1957 р., було здійснено стільки звалтувань, розбійних нападів, крадіжок зі зломом та актів вандалізму, що у 1976 р. будівлю довелося зруйнувати.

Запобігання та припинення конкретних кримінальних правопорушень, яке й раніше більшою чи меншою мірою пов'язувалося з особистістю та поведінкою потерпілих, за рахунок ширшого «включення» віктимологічних можливостей повинно (звичайно, не для всіх кримінальних правопорушень однаковою мірою) певним чином переорієнтуватися у тактико-методичному відношенні на роботу від «потерпілого».

Тактичні схеми ґрунтуються на таких методах, як:

- виключення можливості використання сприятливих умов вчинення кримінального правопорушення шляхом їх виявлення та усунення;
- впливу на осіб, які готують кримінальне правопорушення;
- перешкоджання реалізації злочинних намірів та дій у закінченні кримінального правопорушення.

Кожен із цих методів може бути реалізований і у віктимологічному напрямі. Так, зокрема, усунення умов, які сприяють вчиненню кримінального право-

порушення, у певних випадках пов'язане із заходами, спрямованими на можливого потерпілого або ситуацію, небезпечну для нього.

Вплив на осіб, від яких очікується вчинення кримінального правопорушення, за наявності до того ж умов, слід пов'язувати з аргументацією віктимологічного плану, тобто вказівкою на небезпеку злочинних дій для самого злочинця. Успіх тут знімає небезпеку заподіяння шкоди всім можливим учасникам кримінальних подій.

Нарешті, перешкоджання реалізації злочинних намірів часто пов'язане із здійсненням суто охоронних заходів, що забезпечують безпеку конкретної особи. На жаль, цей компонент профілактичної роботи не знайшов відображення у спеціальній літературі та не досить враховується у практичній роботі правоохоронних органів.

Звернення до віктимологічних можливостей профілактики кримінальних правопорушень ставить на порядок денний необхідність вирішення різних питань організаційного характеру.

Насамперед йдеться про підготовку кадрів, що спеціалізуються у сфері віктимології; пошук нових, більш ефективних форм взаємодії з населенням та використання його профілактичних можливостей; забезпечення окремих категорій осіб з підвищеною віктимністю засобами захисту та спеціальною технікою тощо.

З огляду на те, що в процесі профілактичної роботи доводиться стикатися з виключно складними в психологічному аспекті ситуаціями, коли необхідно впливати на осіб, психологічний контакт із якими дуже важко встановити, слід використовувати психологічну службу правоохоронних органів. Фахівці-психологи не лише могли б допомогти у роботі з конкретними особами, а й організувати кваліфіковане вивчення потерпілих.

Профілактичні обліки кримінологічних осіб, що діють нині, не враховують їхніх віктимологічних якостей. Водночас правослужняні особи, які мають високу потенційну віктимність, взагалі залишаються поза увагою правоохоронних органів.

Висновки. Таким чином, попереджувальний вплив на злочинність за кордоном здійснюється за двома стратегічними напрямками.

Перший напрям полягає у зміцненні органів поліції та кримінального правосуддя; посилення покарань за тяжкі злочини та виведення з цієї сфери правопорушників, які вчинили менш тяжкі злочини, а також розширення діапазону каральних заходів щодо рецидивістів.

Другий напрям (власне віктимологічний) полягає у віктимологічній освіті, інформуванні, пропаганді та агітації, підтримці громадських ініціатив щодо участі у запобіганні злочинам (консультаційна, організаційна та фінансова підтримка), фінансуванні, наданні громадянам матеріальної допомоги, напрямах впливу на злочинність.

Список використаних джерел

1. Попов К.Л. Напрями віктимологічної профілактики шахрайства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 3. С. 159–163.
2. Иванов Ю.Ф., Джужа О.М. Кримінологія : навчальний посібник. Київ : Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2007. 264 с.
3. Віктимологічний напрям впливу на злочинність у США. URL: <http://um.co.ua/3/3-12/3-125728.html>.
4. Голіна В.В. Запобігання злочинності в Україні : навчальний посібник. Харків : Нац. юрид. акад., 2007. 107 с.
5. Юрченко О.Ю. Роль віктимної поведінки потерпілих при вчиненні тяжких насильницьких злочинів проти життя та здоров'я особи в Україні : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2004. 188 с.

References

1. Popov, K.L. (2015). Napriamy viktymolohichnoi profilaktyky shakhraistva. [Directions of victimological prevention of fraud]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, 3 [in Ukrainian].
2. Ivanov, Yu.F., Dzuzha, O.M. (2006). *Kryminolohiia* [Criminology]: navchalnyi posibnyk. Kyiv: Vyd. Palyvoda A.V. [in Ukrainian].

3. Viktymolohichniy napriamok vplyvu na zlochynnist v SShA. Retrieved from: <http://um.co.ua/3/3-12/3-125728.html> [in Ukrainian].
4. Holina, V.V. (2007). Zapobihannia zlochynnosti v Ukraini [Crime prevention in Ukraine]. Kharkiv: Nats. yuryd. akad. [in Ukrainian].
5. Yurchenko, O.Yu. (2004). Rol viktymnoi povedinky poterpilykh pry vchynenni tiazhkykh nasylnytskykh zlochyniv proty zhyttia ta zdorovia osoby v Ukraini [The role of the victim behavior of the victims in the commission of serious violent crimes against the life and health of a person in Ukraine]: dys. ... kandydata yuryd. nauk: 12.00.08. Kharkiv [in Ukrainian].

Koval Mariia,

PhD in Law, Associate Professor

(Institute of Law, Psychology and Innovative Education,

Lviv Polytechnic National University, Lviv)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1830-7003>

THE MAIN DIRECTIONS OF PRACTICAL VICTIMOLOGY ABROAD

Victimology as a branch of knowledge about the victim, and therefore about crime, tries to establish the regularities of the formation of the personality of the victim of a criminal offense, which are described in this science by such concepts as victim, victimhood, victim behavior, victimization, victimogenic factors, victimogenic concrete life situation, victimological prevention crimes, etc.

Life and sad statistics, the multitude of examples of the criminal chronicle testify to the fact that even elementary knowledge about ensuring personal safety, mastering the rules and techniques of physical and mental protection, awareness of typical situations-traps that criminals create for their chosen victims, would prevent many criminal offenses. That is why large-scale state victimological education of the population of Ukraine is becoming very relevant.

The article is devoted to the study of the main directions of practical victimology in other countries, with the aim of borrowing our practical activity.

The article examines the directions of development of foreign practical victimology: personal training (development of algorithms for optimal behavior in criminogenic situations and special training); increasing the level of protection of officials whose official functions are associated with the risk of being exposed to criminal encroachment; minimizing victimogenic situations, preventing and stopping them, and informing citizens about such situations; informing citizens about possible criminal "traps"; protection and rehabilitation of victims of crimes.

It has been proven that the practical recommendations of victimologists, designed for different life situations, also play an important role. Victimological recommendations, even the simplest ones, if followed, reduce the likelihood of becoming a victim of a criminal offense. A real assessment of a possible criminal situation allows not only to act correctly in an extreme situation, but also makes people more careful and prevents the occurrence of criminal situations.

Key words: *prevention, crime, directions, victimology.*

Надіслано до редколегії 05.11.2022